

Tlos Antik Kenti Erken Bizans Dönemi Unguentariumları ve Ampulla Kalıbı

Taner Korkut* – Çilem Uygun** – Bilsen Şerife Özdemir*** – Uygur Ozan Usanmaz****

Öz

Yerleşim tarihi Prehistorik Çağlara kadar uzanan Tlos, MÖ 168 yılında kurulan Likya Birliği içinde üç oy hakkına sahip en büyük altı şhirden biridir. MS 43 yılında Roma İmparatoru Claudius'un Likya Bölgesi'ni Roma eyaletine dönüştürmesiyle Tlos, bu dönemde birlik içindeki önemini korumuş ve aynı zamanda Metropolis unvanını da taşımıştır. Erken Hristiyanlık Dönemi'nde Tlos, Likya'daki piskoposluğun önemli merkezlerinden biriydi. İlk yapım evresi MS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kent Bazilikası ve MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen sur duvarları Hristiyan nüfusun Erken Bizans Dönemi'nden itibaren Tlos'da söz sahibi olduğunun kanıtlarıdır. Bu süreç Orta Bizans Dönemi'nde artan nüfusu ve gelişen ekonomisiyle Anadolu Beylikler Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Bu çalışmada Kronos Tapınağı ve tiyatro kazılarında ele geçen mühürlü ve mühürsüz unguentarium örnekleri ile bir adet ampulla kalıbı tipoloji, üretim ve fonksiyon başlıkları altında incelenmiştir. Akdeniz havzasında yaygın olan unguentarium ve ampulla örnekleri Anadolu'da özellikle hac güzergâhı üzerindeki merkezlerde yerel üretim formları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Makalede değerlendirilen unguentariumlar içerisindeki üretim hatalı örnekler ile ampulla kalıbı Tlos Antik Kenti'nde her iki formun Erken Bizans Dönemi'nde üretildiğini açıkça ortaya koymuştur. Diğer yandan bazı unguentariumların üzerinde Tlos'a özgü figürlü ve monogram mühürlerin görülmesi yerel üretimin varlığını desteklemiştir.

Anahtar Kelimeler: Unguentarium, Ampulla, Seramik, Tlos, Likya.

Unguentaria and Ampulla Mould from the Early Byzantine Period in Tlos

Abstract

Tlos, whose history of settlement dates back to the Prehistoric Ages, is one of the six largest cities with the right to three votes within the Lycian Union, which was founded in 168 BC. When the Roman Emperor Claudius turned the Lycian Region into a Roman province in 43 AD, Tlos maintained its importance

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, <https://ror.org/01m59r132> tkorkut@akdeniz.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9810-231X>

** Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Hatay/TÜRKİYE, <https://ror.org/056hcg41> cilemuygun@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-7818-0641>

*** Doç. Dr., Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE, <https://ror.org/019jds967> bilsenozdemir@nevsehir.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5639-2088>

**** Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, <https://ror.org/01m59r132> ozanusanmaz@akdeniz.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-7013-3023>

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atf/Citation: Korkut, Taner – Uygun, Çilem – Özdemir, Bilsen Şerife – Usanmaz, Uygur Ozan, "Tlos Antik Kenti Erken Bizans Dönemi Unguentariumları ve Ampulla Kalıbı", *Höyük* 16, 2025, 175-206.

within the League during this period and retained its title of Metropolis. In the Early Christian Period, Tlos was among the important centers of the episcopacy in Lycia. The city basilica, whose first phase dates to the second half of the 4th century AD, and the city walls, which date back to the first half of the 5th century AD, provide evidence that the Christian population played a significant role in Tlos since the Early Byzantine Period. This process continued through the Middle Byzantine Period and into the Anatolian Principalities, with its growing population and developing economy.

In this study, sealed and unsealed samples of unguentaria and a mold of the ampulla from the Temple of Kronos and the theatre were examined under the titles of typology, production and function. Unguentaria and ampulla, which are common in the Mediterranean Region, appear as local productions in Anatolia, especially in the centers on the pilgrimage route. The unguentarium fragments with manufacturing defects and a mold of the ampulla analyzed in this article clearly show that both forms were produced in the ancient city of Tlos during the Early Byzantine Period onwards. On the other hand, the presence of figurative and monogrammed seals unique to Tlos on some unguentaria supports the existence of local production.

Keywords: Unguentarium, Ampulla, Ceramic, Tlos, Lycia.

Giriş

Tlos Antik Kenti'nde 2005 yılından itibaren sürdürülen kazı çalışmalarında meclis binası, yapı kompleksi, stadyum alanı, tiyatro, Kronos Tapınağı olmak üzere sakral ve profan işlevli birçok kamu yapısında “Geç Antik Çağ Unguentariumları” olarak adlandırılan fusi formlu şişecikler ele geçmiştir. Söz konusu yapıların büyük çoğunluğunun ilk inşa evresi Helenistik Dönem'e kadar inmesine rağmen korunan kalıntılar Roma Dönemi özellikleri gösterir. Akropolün güney yamacında yoğunlaşan Bizans Dönemi yerleşim alanı ve onu çevreleyen sur duvarları ile kentin kutsal alanında inşa edilen bazilika yapısı Geç Antik Çağ'dan Orta Bizans Dönemi'ne kadar uzanan yerleşim sürecinin mimari kalıntılarındandır. 2022 yılı kazı sezonunda Tlos tiyatrosunun sahne binasının batısındaki dolgu içerisinde kalabalık bir grup halinde ele geçen Geç Antik Çağ unguentarium parçaları arasında biri figürlü diğeri monogram baskılı iki mühür dikkat çekmiştir. Sola dönük elinde haç tutan melek figürünün betimlendiği mührün 2014 yılı Kronos Tapınağı kazılarında ele geçen unguentarium üzerinde de tespit edilmesi üzerine, her iki alanda ele geçen unguentariumlar birlikte değerlendirilmiştir. Unguentariumlar içerisindeki üretim atığı parçalardan bu kap grubunun kentin Erken Bizans Dönemi seramik endüstrisinin kollarından biri olduğu anlaşılmıştır ve Kronos Tapınağı'nın 2014 yılı kazılarında ele geçen bir adet ampulla kalıbı da makaleye dahil edilmiştir. Amaç her iki kap formu özelinde Hristiyanlık inancı çerçevesinde şekillenen seramik endüstrisinde Tlos Antik Kenti'ne özgü veya dönem akımına paralel unsurları tespit etmektir.

Unguentarium Formu

Helenistik Dönem'den Orta Bizans Dönemi'ne kadar kullanılan pişmiş toprak unguentariumlar iğ ve yuvarlak gövdeli olmak üzere iki ana form etrafında tipolojik gelişim gösterir¹. Uzun kullanım süreci içerisinde kozmetik/ilaç saklama fonksiyonuyla kişisel kullanıma yönelik üretilen bu kaplar, Geç Antik Çağ'da “Hacı Şişeleri” işlevini de üstlenir ve bu süreçte liturjik kimliği daha ön plana çıkar. Helenistik Dönem'in sevilen iğ formunu esas alan ancak şişenin

¹ Anderson-Stojanovic 1987, 105-122.

boyun ve kaide/tabana kısımlarını farklı yorumlamayı ihmal etmeyen Geç Antik Çağ seramik ustaları, MS 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar kendi özgün tiplerini “din turizminin” de etkisiyle geniş bir alana yayarlar. İlk olarak J. Hayes tarafından pagan öncüllerinden ayrılan Geç Antik Çağ unguentariumları, minyatür matara formu Geç Antik Çağ ampullalarıyla benzer işlevi nedeniyle “Hristiyanlık Dönemi Ampullaları” olarak adlandırılmış ancak bu öneri etimolojik kökeni tartışmalı olan unguentarium tanımlamasının önüne geçememiştir².

Taban profiline göre sivri ve düz dipli olmak üzere iki ana gruba ayrılan Geç Antik Çağ Tlos unguentariumlarında iç formu gövdeden tek yivle silindirik formu ağıza geçilir. Boyun kısmına kadar korunan unguentariumlardan formun ortalama 18-30 cm arasında değişen yükseklikte olduğu anlaşılır (Kat. No. 30-31, Resim 10). Sivri dipli ayakla sonlanan örneklerde gövdenin altı kalın cidarlı iken düz tabanlı örneklerde cidar kalınlığı daha azdır. Her iki taban profilinde kabın iç kısmında belirgin yiv izleri gözlemlenir. Dış kısımlar genelde düz bırakılmış olup az sayıda da olsa bazı örneklerde süs amaçlı yivler eklenmiştir. Dik ya da dışa açık ağız profili gövdenin alt kısmına tezat oluşturacak biçimde ince cidarlıdır.

Demre Aziz Nikolaos Kilisesi kazılarında ele geçen cam unguentariumlar, pişmiş toprak örneklerle eş zamanlı olarak farklı materyalden aynı işlevli kapların kullanıldığını kanıtlar³. MS 10. yüzyılın birinci yarısında aynı amaca yönelik cam kapların da kullanıldığını Konstantinopolis Patriği Theophylaktos’dan öğrenmekteyiz. Patrik, kabın formunu açıklamamakla birlikte Khalkedon’da başlayan ve tüm Konstantinopolis’e yayılan Azize Euphemia’nın ölüm yıldönümünde mezardan alınan kanın ziyaretçilere cam kaplar içerisinde dağıtıldığını belirtir⁴. İmparator I. Constantinus’un annesi Helena’nın Kudüs’ü ziyaret etmesiyle başlayan “hac” kavramı özellikle MS 5. ve 7. yüzyıllar arasında Akdeniz Havzası ve Anadolu topraklarına yayılır⁵. Bu tarihten sonra Arap akınlarının da etkisiyle özellikle kıyı bölgelerinde yaşanan huzursuzluğun hac ziyaretlerini olumsuz etkilemesi, unguentariumların MS 7. yüzyıldan sonra üretiminin sona ermesine ana neden olarak gösterilmiştir. Diğer yandan Myra Aziz Nikolaos Kilisesi’nde ele geçen ve yerel üretim olarak tanımlanan bulbous gövdeli unguentarium örneklerinin A. Çaylak Türker tarafından MS 7. yüzyıl sonrasına tarihlenmesi geleneğin form değiştirerek de olsa devam ettiğini gösterir⁶. Bu görüş MS 8. yüzyıldan itibaren canlılığını kaybeden aziz/azize kültlerinin Konstantinopolis’de Azize Euphemia ve Myra’da Aziz Nikolaos’la MS 10. yüzyıla kadar devam etmesiyle de desteklenir. Özetle kutsal topraklarda Arap akınlarıyla zorlaşan hac ziyaretleri batıda daha güvenli bölgelerde yapılabilmiş, ancak bu küçülme unguentarium ve ampulla gibi kapların seramik pazarındaki önemini kaybetmesine neden olmuştur. Kilise ve manastırlara ek olarak din şehitlerinin röliklerinin muhafaza edildiği martyriumlar⁷ da beklenildiği üzere bu süreçten etkilenmiştir.

MS 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar kullanımı devam eden unguentariumların nerede üretildiklerine dair farklı görüşler de bulunmaktadır. Bu grubu ilk kez tanımlayan J. Hayes dini

² Hayes 1971, 243-248.

³ Çömezoğlu 2008, 351-358.

⁴ Akyürek 1998, 178.

⁵ Ünal-Çakmakçı 2020, 501.

⁶ Türker 2005, 314-315; Türker 2006, 129-131.

⁷ Bilir 2020, 610.

işlevlerini desteklercesine Filistin Bölgesi'ni üretim merkezi olarak önerirken⁸, son dönemde yapılan yapılan araştırmalar Anadolu'da da birçok kentte yerel üretim yapıldığını kanıtlamıştır⁹. Özellikle Ephesos¹⁰, Hieropolis¹¹, Laodikeia¹², Nysa ad Macandrum¹³, Kibyra¹⁴, Seleukeia Sidera¹⁵ ve Psidia Antiokheia'sı¹⁶ gibi Hristiyanlığın yayılım rotası üzerinde yer alan kentler bu bağlamda üretim merkezleri olarak öne çıkmıştır. Laodikeia'ya ek olarak Tripolis'de ele geçen Geç Antik Çağ unguentariumlarının hamur analizlerinin Başkarcı kil yataklarını işaret etmesi Lykos Vadisi'ndeki üretimi desteklemiştir¹⁷. Likya Bölgesi'nde ise bu unguentarium grubunun yalnızca Myra'da üretildiği belgelenmiştir¹⁸. Tlos Antik Kenti tiyatrosunda ele geçen üretim hatalı örneklerle birlikte Geç Antik Çağ unguentariumlarının Likya Bölgesi'ndeki üretim alanı genişler. Diğer yandan Patara'da ele geçen ve Eşen Tipi olarak tanımlanan uzun silindirik boyunlu, torba gövdeli ve alçak konik kaideli örnekler doğrultusunda Erken Roma Dönemi'ne kadar uzanan Likya'daki yerel unguentarium üretim sürecinin, Myra ve Tlos buluntularıyla Erken Bizans Dönemi'ne kadar devam ettiği anlaşılır¹⁹. Likya Bölgesi'nde üretim yeri henüz netleşmeyen diğer buluntu alanları ise Patara²⁰, Xanthos²¹, Arykanda²² ve Limyra'dır²³.

Tlos Antik Kenti'nde farklı alanlarda yürütülen kazılarda ele geçen unguentariumları Helenistik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar uzanan geniş kronoloji tablosunda kesintisiz bir tipolojik gelişim içerisinde görmek mümkündür²⁴. Geç Antik Çağ unguentariumları Helenistik ve Roma öncüllerinden farklı olarak genelde sivri dipli olup mühürlü ve mühürsüz olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Tiyatro kazılarında ele geçen mühürlü unguentariumlardan 126 adedi *NK* monogramlı, 19 adedi ise melek figürlüdür. Kataloğa ise 10 adet *NK*, yedi adet melek figürlü unguentarium dahil edilmiştir. Sahne binasının batısını kaplayan dolgu alan içerisinde üretim atığı unguentarium parçalarıyla birlikte ele geçen grup, mimari bir düzenlemeden bağımsız akıntı toprakla karışık halde bulunmuştur (Resim 1). Bu makalede form tekrarından kaçınmak için tiyatro kazılarında bulunan unguentariumlardan 22 adedi kataloğa alınmıştır. Kronos Tapınağı'nda yapılan kazılarda Helenistik Dönem ile Orta Bizans Dönemi arasına tarihlenen seramiklerle birlikte ele geçen unguentariumlardan ise dokuz tanesi kataloğa dahil edilmiştir (Resim 2). Böylece katalogta değerlendirilen toplam unguentarium sayısı 31'e ulaşmıştır. Mühürlü ve mühürsüz parçalar içerisinde hamur-astar yapısına bağlı olarak üç

8 Hayes 1971, 245-246.

9 Degeest vd. 1999, 247.

10 Lochner vd. 2005, 647-650.

11 Cottica 2000, 999-1008.

12 Şimşek-Duman 2007a, 295.

13 İdil-Kadioğlu 2009, 503.

14 Özudoğlu-Dündar 2007, 151; Akgül-Özarslan 2015, 187-212.

15 Hürmüzlü vd. 2021, 344-346.

16 Uğuz-Özhanlı 2023, 146.

17 Semiz 2021, 10.

18 Türker 2006, 129-131.

19 Dündar-Akyol 2017, 169.

20 Dündar 2008, 33-37 Lev. 25, No. U196-209.

21 Des Courtils 2001, 235-237 Fig. 18, 32, 37; Fig. 20.

22 Yaman 2018, 317-319 Kt. Nr. 501.

23 Marksteiner-Yener-Marksteiner 2009, 233 Taf. 7 Kat. 53.

24 Korkut-Işın 2015, 213-215.

alt grup belirlenmiştir. Birincisi kırmızımsı sarı tonlarında (2,5 YR 6/6, 5 YR 5/6) yüksek ısıda fırınladığı için sert dokulu, az gözenekli, çok az kireç katkılı, kırmızıdan kahverengiye (2.5 YR 4/6, 5 YR 5/4) değişen astar boya ile kaplı gruptur. İkinci grup örneklerinde hamur rengi devetüyünün farklı tonlarında (10 YR 6/4, 7/2, 8/3) olup astarı hamur renginin bir ton açığıdır. Üçüncü grupta ise fırınlamaya bağlı hamur-astar rengi ana tondan daha koyu olan unguentariumlar (Gley 1 4/1, 10 YR 4/1) yer alır.

Unguentariumların yüzeylerinde yer yer pürüzlü hamur dokusu, perdah izi ile astar boyaya daldırma esnasında oluşan parmak izleri görülür. Hamur ve astar renklerindeki farklılığın nedeni seramik fırınındaki ısının homojen olmamasıdır. Diğer yandan bazı unguentariumların hamur kesitlerinin gözeneksiz ya da az gözenekli oluşu ise kilin hazırlanış sürecindeki özenle alakalıdır. Bazı örneklerin dış yüzeyinde bitki kalıntıları, parmak izleri ve mühürler görülmektedir. Çarktan alınan unguentariumun kuruma aşamasında yüzeyine yapışan yapraklardan kalan izlere örnek olarak Kat. No. 4'teki unguentarium gösterilebilir (Resim 3). Damarlı yüzey ve sivri bitimli kenarlar Tlos Antik Kenti'nde bugün hala yaygın olarak yetişen kermes/piynar meşesi (*Quercus Coccifera*) ile benzerlik gösterir. Özensiz işçilik kabın gövdesinde parmak izi, yaprak izi ve pürüzlü yüzeye ek olarak Kat. No. 5'te açıkça görüldüğü üzere istemsiz yapılmış derin çukurlar şeklinde de kendini belli eder (Resim 5). Daha nitelikli işçilik gerektiren dekoratif yivler Geç Antik Çağ Tlos unguentariumlarında tercih edilmemiştir²⁵.

Unguentarium Mühürleri

Bu çalışmada değerlendirilen unguentariumlarda haç monogram, blok monogram, monogram ve figürlü olmak üzere dört farklı mühür örneği tespit edilmiştir. Haç monogram I. Justinus'un (MS 518-527)²⁶ imparatorluk sürecinde kullanılmaya başlarken bağımsız harflerin kare veya yuvarlak çerçeve oluşturacak biçimde tasarlanmasıyla oluşan blok monogramlar ise MS 5.-6. yüzyıldan itibaren görülür²⁷. Blok monogramlar MS 7. yüzyıla, haç biçimli olanlar ise MS 9. yüzyıla kadar seramiklere ek olarak kurşun mühür²⁸ ve takılarda²⁹ içeriklerine göre aidiyet sembolü veya dinî amaçlı olarak kullanılmıştır.

Haç Monogram: Kronos Tapınağı kazılarında ele geçen unguentariumda *E, A, Y, O* harflerinden oluşan haç monogram görülür (Kat. No. 1, Resim 3). Benzer örnekler Perge³⁰, Saraçhane³¹ ve Kibyra'da ele geçmiştir³². Söz konusu monogram *Εὐλαλίου* (Eulalios'un) olarak okunmaktadır.

Blok Monogram: Kronos Tapınağı'nda ele geçen unguentariumlarda 4 adet blok monogram baskısı gözlemlenmiştir (Kat. No. 2-5, Resim 3). Kat. No. 2'de X harfi ya da kelebek monogram altlığında *O, P* ve *K* harfleri bulunur. Benzerleri Myra³³ ve Side³⁴ kentlerinde de belgelenmiştir.

²⁵ Salamis'de ele geçen gövdesi yivli unguentarium örneği için bk. Diederichs 1980, 47 Pl. 16-17, No. 171.

²⁶ Seibt 2016, 7.

²⁷ Seibt 2016, 2-3.

²⁸ McGeer vd. 2001, 11 Cat. No. 1.28.

²⁹ Ross 1965, 51-54 Pl. XL-XLII Cat. No. 54-56, 58, 62.; 81 Cat. No. 110.

³⁰ Bilgin 2013, 289 Kat. Nr. 189.

³¹ Hayes 1992, 9 Pl. 16, 44.

³² Özudoğru-Dündar 2007, 158 Fig. 16 U7.

³³ Öz 2022, 75 Lev. 1,1.

³⁴ Özhanlı-Fırat 2011, 18, Çiz. 13.

Kat. No. 3'te merkezde büyük *Π* ve *A*, sağda *P*, solda *K* ve yukarıda *Γ-O* harfleri okunur. Bu mührün benzeri Ephesos³⁵, Aphrodisias, Konstantinopolis³⁶ ve Odessos'ta³⁷ görülür. Kat. No. 4 bir önceki monogram örneğinde olduğu gibi çoklu harflerin stilize edilmiş biçimidir. Merkezde *A* solda *K*, üstte *O* ve solda *B* harfleri okunur. Seramiklerde veya kurşun mühürlerde bu monogramın benzerleriyle karşılaşmamıştır. Kat. No. 5'te ise merkezde *X* ve *E* harfleri solda *P* ve *Γ* ile sağda *O* harfleri okunur. Bu mührün de benzerine rastlanılmamıştır. Blok monogamlarda sayısal açıdan en yoğun grubu tiyatro kazılarında ele geçen 126 adet örnekle NK mührü oluşturur (Kat. No. 8-17, Resim 4-5, 11). Bizans Dönemi monogramları ve özel isimlerine yönelik kapsamlı bir sözlük çalışması hazırlayan R. Feind "NK" kısaltmasını Niketas, Nikephoros, Nikolaos, Nikastrates olarak okumuştur³⁸. Tlos unguentariumları üzerindeki NK kısaltması için kabın liturjik fonksiyonu dikkate alındığında akla ilk olarak Aziz Nikolaos gelir. MS 6.-7. yüzyıl arasında önemli bir hac merkezi olan Myra'daki Aziz Nikolaos Kilisesi'ni ziyaret edenlerin yanlarında azizin röliği ile temas eden myr yağını pişmiş toprak veya cam şişelerde memleketlerine götürdükleri bilinmektedir³⁹. Ancak kil analizleriyle Myra Bölgesi'nde üretildiği kesinleşen benzer formdaki unguentariumlarda "NK" mührü henüz tespit edilmemiştir. Bu aşamada Tlos Antik Kenti'nde üretildiği amorf parçalarla da kesinlik kazanan unguentariumları, Myra taklidi olarak nitelendirmek doğru bir değerlendirme olmayacaktır (Resim 5).

Monogram: Bu grupta iki örnek yer alır (Kat. No. 6-7, Resim 3). Kat. No. 6 kenarları *I* harfine benzer çizgiyle kapatılan *X* harfinden oluşur. Kelebek motifini andıran mührün sağında üst üste konumlanmış iki yatay çizgi bulunur. Bu monogram Geç Antik Çağ unguentariumlarının en yaygın mührü olup Tlos stadyum alanında da ele geçmiştir⁴⁰. Bu monogramın benzerleri Saraçhane⁴¹, Nicaea⁴², Ephesos⁴³, Laodikeia⁴⁴, Hierapolis⁴⁵, Iassos⁴⁶, Kibyra⁴⁷, Myra⁴⁸ ve Perge'de⁴⁹ de bulunmuştur. Kat. No. 7 ise oldukça şematize edilmiş merkezde *M* harfine eklenen *A* ve *Λ* ile *Μηχαλες* (Meksales) olarak okunmuştur. Diğer örnek gibi yaygın olan bu monogram Ephesos⁵⁰, Laodikeia⁵¹, Kibyra⁵², Seleukeia Sidera⁵³ ve Perge⁵⁴ örnekleri içinde tespit edilmiştir.

35 Hayes 1992, Taf. 17, Nr. 25; Metaxas 2005, 80 Nr. 13 KatNr. 16 Taf. 2.

36 Aphrodisias ve Konstantinopolis için bk. Hayes 1992, Taf. 17, Nr. 25.

37 Metaxas 2005, 80 dn. 115.

38 Feind 2010, 18-19.

39 Çömezoglu 2008, 352.

40 Sezgin 2017, 162-165 Lev. 255, 2343.

41 Hayes 1992, 9 Fig. 2, 3.

42 Ekin Meriç 2018, 75 Pl. 7,45.

43 Metaxas 2005, 78 Nr. 1-4.

44 Şimşek-Duman 2007a, Res. 22, 03.09.

45 Semeraro 2021, Fig. 2.4.

46 Baldoni Franco 1995, Fig. 6. 27.

47 Özüdoğru-Dündar 2007, 157 Fig. 12 U1.

48 Öz 2022, Lev. 2,1.

49 Bilgin 2013, 29-32 Kat. No. 1-21; Kılınç vd. 2023, 141, Resim 3, 56.

50 Metaxas 2005, Nr. 6

51 Şimşek-Duman 2007a, Res. 22, 03.08.

52 Özüdoğru-Dündar 2007, 157 Fig. 14 U 4.

53 Lafli 2005, Res. 5-b, c.

54 Bilgin 2013, 172-174 Kat. Nr. 72-74.

Figürlü Mühürler: Bu grupta nokta bordür içerisinde sola dönük kanatlı melek figürü yer alır (Kat. No. 18-24, Resim 6-7). Başında geniş bir hale ile tasvir edilen figür, sağ elinde haç betimli asa tutarken detayların net görülemediği sol kol olasılıkla dirsekten bükülmüştür. Tiyatro kazılarında 19 adet, Kronos Tapınağı kazılarında ise bir adet olmak üzere toplam 20 parçayla örneklenen bu gruptan yedi unguentarium kataloga dahil edilmiştir. Mührün benzeri Ephesos’da bulunmuş olup Melek/Thyke olarak tanımlanmıştır⁵⁵. Buluntu yeri tam olarak bilinmeyen Ephesos unguentariumunun hamur rengi homojen olmayıp griden başlayarak açık kahveden kırmızımsı sarıya varan ton farklılığı gösterir. Tlos Antik Kenti’nde ele geçen örneklerin hamurunda ise bej tonlarından pembemsi griye varan renk skalası izlenir. Tlos örnekleri için genelledebileceğimiz bir diğer özellik de hamurda olduğu gibi pişmeye bağlı olarak farklı tonlarda astar boya ile kaplanmış olmalarıdır. Bu işlem daldırma yöntemiyle gerçekleştiği için bazı unguentariumların yüzeyinde ustanın parmak izi görülür. Ephesos unguentariumu için ise astarsız olduğu bilgisi verilmiştir. Mühürleri karşılaştırdığımızda aşınmadan dolayı Ephesos örneğinde detayların izlenmemesi sıkıntı yaratmakla birlikte temelde sola dönük elinde haç betimli asa tutan kanatlı kadın figürünün betimlenmesi ortak özelliktir. S. Metaxs, mührün çiziminde figürün soluna iki harf yerleştirmiş ve ayrıca elinde bereket boynuzuna benzer bir objenin bulunduğunu da belirtmiştir. Elinde haç betimli asa tutan kanatlı kadın figürleri Victoria tanımlamasıyla Konstantinopolis darphanelerinde basılan Anastasius I (MS 491-518) *solidus*larında görülür⁵⁶. Antik dönem görsel anlatımlarında sikkeler ve mühürler arasındaki paralel betimleme geleneğinin Tlos unguentariumları için de geçerli olduğu kabul edildiğinde melek betimlemeli figürler MS 5. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başlarına tarihlenebilir. Benzer tipolojide verilmiş bir başka figürlü mühür örneği British Müzesi’nden bilinmektedir⁵⁷. Buluntu yeri bilinmeyen ve büyük olasılıkla yine bir unguentarium üzerinde bulunduğu tahmin edilen mühürdeki figürün yanında Tlos örneklerinden farklı olarak “MHXAHA (Mikael)” yazıtı bulunmaktadır. Böylece bu tür mühürlü unguentariumların Mikael kültü ile de bağlantılı olabileceği düşünülebilir⁵⁸. Ancak Tlos örneklerinin ilişkilendirilebileceği bir kült kentte henüz tespit edilememiştir. Demre Aziz Nikolaos Kilisesi kazılarında ele geçen kucağında çocuk Hz. İsa ile tahta oturan Meryem’in betimlendiği unguentarium konu olarak “Theotokos Nikopoios” ikonografisiyle farklılık göstermesine karşın, Likya’daki seramik ustalarının MS 6.-7. yüzyılda figürlü mühürlerde dönemin yaygın liturjik temalarını tercih ettiğini göstermesi açısından önemlidir⁵⁹. Bu ikonografi Perge’de bulunan bir unguentarium mührü üzerinde melek olarak tanımlanan kanatlı figürün yanında oturan ve kucağında çocuk taşıyan başka bir kadın figürünün eklenmesiyle daha da zenginleştirilmiştir⁶⁰. Diğer yandan Aziz Nikolaos Kilisesi’nin diriliş sahnesinde kanatlı melek figürlerinin tasviri⁶¹ bu resmin Likya Bölgesi’nin Erken Hristiyanlık Sanatı’nda sevilerek kullanıldığına da işaret etmektedir.

55 Metaxas 2005, 87 Kat. Nr. 41 Taf. 2 Kat. No. 49.

56 Bellinger 1966, 5-8 Pl. I A3-7.

57 Dalton 1901, 163 Kat. No. 930. British Müzesi örneği de Tlos buluntuları gibi MS 6. yüzyıla tarihlenmektedir.

58 Örneğin Denizli yakınlarındaki Chonai kentinde bir Mikael kültü olduğu bilinmektedir, bk. Niewöhner 2018, 120-121.

59 Ötügen 2005, 269, Res. 10.

60 Bilgin 2013, 66 Kat. Nr. 218.

61 Karakaya 2005, Fig. 13.

Tripolis Antik Kenti'nde ele geçen figürlü mühür örneğinde ise Kibyra'da⁶² olduğu gibi başında hale, elinde haç bulunan figür etrafındaki yazı nedeniyle Aziz Philip olarak tanımlanmıştır. Tripolis'de Aziz Philippus mühürlü unguentariumların varlığı Hieropolis Antik Kenti'nde aynı azize ait martyrium dikkate alındığında şaşırtıcı değildir⁶³. Meryem ve Hz. İsa, aziz ve melek betimlemelerine ek olarak aslan ve farklı hayvanların birleşiminden oluşan karışık yaratıklar da figürlü unguentarium mühürleri arasında yer alır⁶⁴.

Unguentariumlarda iki tip ağız profili dikkat çeker. Şimdilik tek örnekle bilinen Kat. No. 25'te dışa açılan konik ağızda dudak aşağıya doğru daraltılmıştır. Böylece içindeki kıymetli sıvının daha kontrollü akması sağlanmıştır (Kat. No. 25, Resim 8)⁶⁵. Yuvarlak kesitli, hafif dışa açılan dudak profili grup içerisinde çok yaygındır (Kat. No. 26-29, Resim 9). Bu ağız profilleri mühürlü ve mühürsüz unguentariumlarda kullanılmış olmalıdır (Kat. No. 30-31, Resim 10).

Ampulla Kalıbı

Ampulla, içerisine parfüm ve yağ gibi değerli/pahalı sıvıların konulduğu matara formuna benzeyen kozmetik kabıdır. Roma Dönemi'nde kullanılmaya başlayan bu kap formunun pişmiş toprak, metal, cam ve deriden yapılan küçük boyutlu örneklerine ek olarak pahalı şarapların tadımlık miktarda konulabileceği daha büyük ölçekli olanları da bilinmektedir⁶⁶. Geç Antik Çağ unguentariumları gibi ampullalar da ziyaretçilerin hac merkezlerinden aldıkları sağaltıcı veya koruyucu gücü olduğuna inanılan yağ, su veya toprağın taşınmasında kullanılmıştır⁶⁷. Bu yağların papirüslere sürülerek yatalak hastalar veya hac ziyaretine gidemeyen kadınlar tarafından şifa amaçlı kullanıldığı bilinmektedir⁶⁸. Ampullaların yapıldığı kilin niteliğinin şişenin içindeki sıvının sağaltıcı gücünü nasıl etkilediğine, Mucize Dağ'ında bulunan Genç Simeon Manastırı'nda azizin yaşadığı sütunun etrafından alınan kilden yapıldığına inanılan ampullaların içindeki suyun iyileştirici etkisine dair anlatılan rivayetler iyi bir örnektir⁶⁹. Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği gerçek haçla temas eden yağların kötü ruhları etkisiz kıldığı inancına dair anlatımlar ise kap içerisinde taşınan yağa yüklenen apotropeik güce örnek olarak gösterilebilir⁷⁰. Dönemin ruhban sınıfı tarafından da kabul gören bu inanışlar doğrultusunda bazı seramik atölyelerinde pazarlama metodu olarak ampullaların içindeki tılsımlı sıvıya dair bilgilerin kabın üzerine yazıldığı da görülür⁷¹. Ampullalar üzerindeki kabartmalarda kabın liturjik işlevine uygun olarak kutsal karakterler (Hz. İsa, Meryem, havariler, aziz/azizeler, İncil yazarları), semboller (haç, istiridye, altar), kutsal mekanlar (Kudüs Kutsal Mezar Kilisesi) veya olaylar (Beytullahim'e yolculuk) betimlenmiştir⁷².

62 Özudoğlu 2018, 44 Fig. 35.

63 Semeraro 2021, 70.

64 Saraçhane: Hayes 1992, 9 Pl. 17, 50-51; Myra: Öz 2022, Lev. 2, 2.

65 Tlos stadyumu kazılarında ele geçen benzer unguentarium ağız için bk. Sezgin 2017, Lev. 254, 2329.

66 Akkurnaz 2016, 163-164.

67 Köroğlu 2015, 154.

68 Talbot 2002, 159-160.

69 Vikan 1982, 30-31; Köroğlu 2015, 154.

70 Köroğlu 2015, 154.

71 Vikan 1982, 22.

72 Özataşkın 2020, 183.

2014 yılı kazı sezonunda Kronos Tapınağı'nın podyumunu kaplayan karışık stratigrafiye sahip dolguda yarıya yakın kısmı kırık bir ampulla kalıbı ele geçmiştir (Kat. No. 32, Resim 14). Kalıp üzerinde dairesel planlı bezeme şemasının merkezinde, ayakta duran elinde Latin Haçı betimli asa tutan erkek figürü bulunur. Uzun bir tunika giyen figür sağ eliyle asayı tutarken sol kol dirsekten bükülü şekilde pelerininin (*chylamis*) altında verilmiştir. Figürün solunda yatay olarak *ΘΕΩΙ* yazısı, haçın önünde ise “*P*” harfi bulunur. Tanrı anlamına gelen kelime ve Hristiyanlığın simgelerinden *X* ve *P* harflerinden birinin okunması merkezdeki figürü Hz. İsa olarak tanımlamayı mümkün kılar. Merkezdeki Hz. İsa figürünün etrafı cepheden betimlenmiş toplam 12 erkek figürüyle çevrelenmiştir. Hz. İsa resmi ile birebir aynı giysiler içinde verilen bu 12 figür de sağ ellerinde haç betimli asa taşımaktadır. Bütün olarak korunan üç figürün profilden betimlenen ayakları sahneyi sınırlandıran çizginin içinde kalmıştır. Böylece her bir figürün esasının altında ikili Yunanca harf gruplarının eklenmesi için alan bırakılmıştır. Baskı kalitesi kötü olan yazılarda *M?* *N?*, *ΦΙ*, *CI* harfleri okunmaktadır. Söz konusu harf gruplarının Hz. İsa'nın 12 havarisini simgeleyen erkek figürlerin isimlerinin kısaltması olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda *M?* (Mattheus), *N?* (Andreas), *ΦΙ* (Philippus) ve son olarak *CI* (Simon) şeklinde okunmaktadır.

Kronos Tapınağı kazılarında ele geçen ve şimdiye kadar kentteki tek ampulla kalıbı olma özelliği taşıyan bu örnekten üretilmiş ampullalar Tlos'da ele geçmemiştir. Ampullalar Tlos seramik tipolojisi içerisinde en az bilinen formlardan biridir. Buluntu yoğunluğundan da anlaşıldığı üzere Erken Bizans Dönemi'nde benzer işlev için daha çok unguentariumlar tercih edilmiştir. Likya Bölgesi'nin önemli hac merkezi olan Myra Aziz Nikolaos kültürünün yağ kaplarının değerlendirildiği çalışmada⁷³ sadece unguentarium formundaki kapların ele alınması; kentte varlığı bilinen çok az sayıdaki ampullalara değinilmemesi bu formun unguentariumların gölgesinde kaldığını düşündürür.

Diğer yandan Anadolu'nun batısı ve güneyinde özellikle Suriye'ye yakın yerleşim alanlarında farklı tipolojide ve ikonografide çok sayıda ampulla örneği ele geçmiştir. Dinî semboller veya figürlü anlatımlarla süslediği için Erken Hristiyanlık sürecine dair önemli bilgiler veren bu objeler 18. yüzyılda başlayan uzun araştırmalar neticesinde Menas Tipi, Anadolu Tipi ve Monza Tipi olmak üzere üç temel form grubuna ayrılmıştır. Abu Neba'da Aziz Menas kültüründe kullanılan yuvarlak baskı gövdeli, uzun boyunlu, ağzın altında başlayan ve omuzda sonlanan yüksek kulplu Menas ampullaları, özgün formlarına ek olarak bölgesel ikonografisiyle de tanınırlar⁷⁴. Bunların ele geçtiği diğer merkezler arasında Rhodos⁷⁵, Laodikeia⁷⁶, Knidos⁷⁷, Andriake⁷⁸, Yumuktepe⁷⁹ gibi kazı alanları ve Troya Müzesi⁸⁰ gibi koleksiyonlar da sayılabilir.

Anadolu'da en yaygın ampulla tipi ise oval gövdeli, kısa boyunlu, dik dudaklı, omuzunda askı delikleri olan “Anadolu Tipi” ampullalardır. Bu ampullaların dağılım alanları Rhodos⁸¹,

⁷³ Türker 2005, 311-328.

⁷⁴ Aydın 2015, 289-302.

⁷⁵ Katsioti-Mastrochristos 2018, 84 Fig. 1.

⁷⁶ Şimşek-Duman 2007b, Fig. 16 Kat. Nr. 8, Fig. 17, Kat. No. 9

⁷⁷ Doksanaltı 2010, 773-778 Fig. 49.

⁷⁸ Öz 2023, 240-241 Fig. 4.

⁷⁹ Köroğlu 2010, 407-408 Res. 10.

⁸⁰ Koçyiğit vd. 2021, 54-55.

⁸¹ Katsioti-Mastrochristos 2018, 84-86 Fig. 2-6.

Smyrna⁸², Ephesos⁸³, Sardeis⁸⁴, Aphrodisias⁸⁵, Thyateira⁸⁶, Alabanda⁸⁷, Hieropolis⁸⁸, Laodikeia⁸⁹, Knidos⁹⁰, Kibyra⁹¹, Myra⁹², Perge⁹³ ve Antiocheia⁹⁴ bölgeleridir. Bunlara ek olarak Didyma, Phokaia ve Samos'da da Anadolu tipinde ampulla örnekleri ele geçmiştir⁹⁵.

İsmi İtalya'da Monza Katedrali'ndeki örneklerden alan ve kurşun-gümüş alaşımından yapılan Monza ampullaları ise dairesel gövdesi ve uzun boynuyla daha çok Menas tipine benzetmekle birlikte, küçük halka kulp düzenlemesiyle özgündür⁹⁶.

Tlos Antik Kenti'nde ele geçen kalıp ise dairesel gövde profili ve buna uygun bezeme şablonuyla daha çok Menas ve Monza Ampullası formlarına yakındır. Birden fazla figürün işlenmesine elverişli disk biçimli gövde üzerinde, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, göğe yükselmesi, kutsal mezar önünde kadın, havariler ve azizler görülür⁹⁷. Özellikle Monza ampullalarında kalabalık figürlerin yer aldığı ana sahne, Yunanca yazıtlarla ya da havari büstleriyle sınırlanır. Milano'dan üç Monza ampullasında kemer içindeki haç sembolü havari büstleriyle çevrelenmiştir⁹⁸. Birbirine yakın yüz hatlarına sahip havarileri yazı olmadığı için kimliklendirmek mümkün değilken, aynı friz içine eklenen Hz. İsa ise haç ile vurgulanan merkezi konumuna ek olarak ortadan ikiye ayrılan uzun saçlarından taşan halesiyle havarilerden ayrılır. Diğer yandan Tlos ampulla kalıbı Hz. İsa olarak tanımladığımız merkezdeki figürün onu çevreleyen 12 figürle birebir aynı betimlenmesiyle Milano ampullalarından farklıdır. Tlos örneğinde daha çok mozaik sanatında uygulanan etrafı ikincil figürler tarafından çevrelenen merkezi figürlü tasarım tercih edilmiştir. Ravenna'daki Neon Vaftizhanesi'nin kubbe mozağinde, merkezde vaftiz edilen Hz. İsa ve onun etrafındaki 12 havari betimlemesi Tlos ampulla kalıbındaki bezeme şemasına en yakın örnektir⁹⁹. Ancak Ravenna örneği merkezde Hz. İsa'nın vaftiz edilme sahnesinin verilmesiyle Tlos ampulla kalıbından ayrılır. Özgün tasarımıyla dikkat çeken bir diğer Likya Bölgesi ampullası ise bu kez Myra'da ele geçmiştir. Kahinlerin Hz. İsa'ya hediyeler getirmesini konu alan ampulla yuvarlak gövde profili nedeniyle Menas grubuna dahil edilmiştir¹⁰⁰.

82 Griffing 1938, Fig. 23. Gövdesi haç betimli bir "Anadolu Tipi" ampulla örneği için bk. Köroğlu 2015, 151-165.

83 Ladstätter 2011, 17-18 Abb. 18-20.

84 Crawford 1990, 38, 43, 89 Figs.155-156, P58.428.397, Figs. 488-492, P62.49.4240.

85 Anderson 2004, 85.

86 Duyuran 1974, 20 Res. 12.

87 Soslu 2019, 171-172 Fig. 16.

88 Imperiale 2016, 663-674 Fig. 1-5.

89 Şimşek-Duman 2007b, 73-101.

90 Love 1972, 75 Pl. 20 Fig. 32.

91 Özüdoğru 2018, 44 Fig. 38.

92 Ötügen 2003, 239 Res. 6.

93 Atik 1995, 176-180, Taf 16. 391, 393, 395, 397.

94 Griffing 1938, Fig. 17.

95 Anderson 2004, 85.

96 Filipová 2014, 10-25.

97 Filipová 2014, 14-17 Fig. 2-7.

98 Grabar 1958, 20-21 No. 3 Pl.VIII-IX; 28-29 No. 12 Pl. XXII-XXIII; 29 No. 13. Pl. XXIV-XXV.

99 Herrin 2020, Fig. 9-10.

100 Uysal 2000, 73-75 Lev. 29; Ötügen 2003, 239 Res. 6.

Katır üzerinde Hz. İsa'nın Kudüs'e giriş anının anlatıldığı kabartma ile süslenen Olympos ampullası Anadolu grubuna ait formu ve tek kişiden oluşan bezeme şemasıyla Tlos örneğinden tamamen farklıdır¹⁰¹. Her iki ampulla örneği arasındaki tek ortak nokta ise Hz. İsa'nın ana figür olarak tercih edilmesidir. Ampullanın arka yüzünde şeytanı simgeleyen yılanı basan asker aziz şablonu yer almaktadır. Bu ikonografiler kabın içindeki sıvının kutsallığını ve kötülüklerden koruyucu gücünü açıkça ifade eden anlatımlardır.

Özgün ikonografisiyle dikkat çeken Tlos ampulla kalıbı Kronos Tapınağı'nın pronaosa çıkan basamaklarını kapatan dolguda Helenistik Dönem'den Erken Bizans Dönemi'ne kadar uzanan karışık kontekstle birlikte ele geçmiştir. İlk yapım evresi MÖ 1. yüzyıl sonlarına uzanan, MS 2. yüzyılda ise büyük bir onarım geçiren tapınak podyumunda az bir kısmı korunan freskodan da anlaşıldığı üzere Erken Bizans Dönemi sonuna kadar da entablatür kısmına kadar ayakta kalmıştır¹⁰². Kalıbın ele geçtiği basamakların doğusuna eklenen künk döşemi ile batısındaki fırın son kullanım evrelerine ait mimari kalıntılardır. Kazı çalışmaları esnasında, literatürde MS 5.-7. yüzyıl arasına tarihlenen bu kap formunun daha dar bir zaman dilimine tarihlenmesine olanak sağlayacak verilere ulaşamamıştır. Kesin olan husus kalıbın MS 9.-10. yüzyıl arasında Kronos Tapınağı'nın doğu podyumuna eklenen freskoyla belgelenen Erken Bizans Dönemi kullanım evresinin sona erip podyum seviyesine kadar tesviye edildiği süreçte taşınan dolgu ile geldiğidir. Açıklık kazandırılması gereken bir diğer nokta ise "Hacı Şişesi" olarak kullanılan ampulla formunun Tlos Antik Kenti'nde üretilmesinin gerisinde yatan faktörlerin ne olduğudur. Akropolün güney yamacında kurulan Bizans yerleşim alanı ve onu çevreleyen sur sisteminin dışında kalan Tlos Kent Bazilikası'nın Orta Bizans Dönemi'ne kadar aktif olarak kullanılması kentte bu süreçte istikrarın sağlandığının kanıtıdır. Yukarıda detaylıca ele aldığımız ve MS 5.-7. yüzyıl arasına tarihlenen unguentarium örnekleri içerisinde Tlos üretimi olan melek figürlü ve NK betimli gruplar ile ampulla kalıbının varlığı, Hristiyan inancında bu dönemlerde giderek önem kazanan "Hac" kavramına bağlı kent ekonomisinin üretime paralel olarak güçlendiğini gösterir. Arap akınlarının neden olduğu güvenlik zafiyetleri neticesinde kıyı bölgelerdeki kentler terk edilme noktasına gelirken dağlık topografyanın da sağladığı avantajla korunaklı Tlos Antik Kenti'nde nüfusun artması¹⁰³ bu görüşü destekler.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu makalede 22 adedi tiyatro, 9 adedi Kronos Tapınağı'ndan olmak üzere toplam 31 adet unguentarium ile Kronos Tapınağı kazılarında ele geçen bir adet ampulla kalıbı değerlendirilmiştir. 2022 yılında tiyatronun sahne binasının batısında kataloga dahil edilen unguentariumlardan çok daha fazla sayıda örnekle karşılaşılmasına rağmen form tekrarı yapmamak adına benzer profildeki parçalar mühür, hamur ve astar yapılarındaki farklılıklara göre elenmiştir. Katalogdaki unguentariumlardan 17 tanesi monogram mühürlü, yedi tanesi ise figürlü mührü sahiptir. Monogramlar kendi içinde haç ve blok olmak üzere iki gruba ayrılır. Figürlü mührlerin hepsi sola dönük, elinde haç betimli asa tutan melek betimlemesinden oluşur.

¹⁰¹ Öztaşkın 2020, 181-188 Fig. 1-2.

¹⁰² Uygun 2018, 515-516 Fig. 19-20. Tlos Kent Bazilikası'ndaki benzer fresko örnekleri için bk. Korkut 2020a, 133-134.

¹⁰³ Korkut 2015, 106.

Tlos Antik Kenti'nde 2022 yılı öncesi kazılarında karışık kontekst içerisinde dağınık şekilde ele geçen bu kap formu 2022 yılında tiyatronun sahne binasının güneybatı köşesini kaplayan dolgu toprak içerisinde seramik atığı görüntüsünde, kalabalık bir buluntu yığını halinde bulunmuştur. Kırmızı astar boyalı örneklerin de aralarında bulunduğu grup içerisinde melek figürlü ve “NK” monogramlı iki tipin çok sayıda örneklerle tekrar etmesi, ayrıca her iki grubun beraberinde üretim hatalı parçalarla birlikte bulunması kil analizi olmaksızın yerel üretimin varlığına dair bir ön değerlendirme yapmamızı mümkün kılar (Resim 12-13). Bunlara ek olarak Kronos Tapınağı kazılarında ele geçen ampulla kalıbı MS 5.-7. yüzyıllar arasında kentte erken dönemlerden itibaren varlığı bilinen seramik endüstrisinin Bizans Dönemi'nde de devam ettiğini gösterir. Literatürde “Hacı Şişeleri” olarak tanımlanan her iki kap formunun liturjik işlevleri kişisel kullanım amaçlarının önüne geçer, öyle ki unguentariumlarda kaide kısmına eklenen mühürlerle ampullalarda ise gövde süslemeleriyle taşıdıkları nesnenin önemi vurgulanır. Hacı şişesi olarak tanımlanan ampulla formuna ait kalıbın varlığı Tlos Antik Kenti özelinde Likya Bölgesi'nde Hristiyanlık inancının kabul ve organizasyon süreci hakkında da bilgi verir. Hristiyan nüfusun bölgede MS 4. yüzyıl başlarında organize olduğu İmparator Diocletianus Dönemi (MS 284-305) zulmünde şehit olan ve böylece martyr sıfatı kazanan Olympos piskoposu Methodios'dan bilinmektedir¹⁰⁴. Helenistik Dönem'den itibaren Yahudi cemaatlerinin Likya'daki varlığı -Hristiyanlığın bu bölgede, liman kentlerinde olduğu gibi kırsal ve iç kesimler de dahil olmak üzere, erken bir tarihte kök salmasına yardımcı olan bir faktör olduğundan- iç kesimlerde de Hristiyanlığın bu tarihten önce kabul gördüğü kanıtlanmıştır¹⁰⁵.

Roma İmparatoru I. Constantinus Dönemi'nde (MS 306-337) başlayan hac ziyaretleri MS 3. yüzyılda kötüleşen ekonomiyi az da olsa canlandırmıştır. Likya'nın özellikle liman kentleri hac ziyaret rotasının üzerinde yer almalarının sağladığı avantajla bu süreçten olumlu yönde etkilenmiş, az sayıdaki martyrleri ile de ayrı bir önem kazanmışlardır. Patara, Myra ve Olympos kentleri azizleriyle Hristiyan dünyasında tanınır olmuşlardır¹⁰⁶. Myra dinî önemini martyr olmayan Aziz Nikolaos ile MS 3. ve 4. yüzyılda arttırarak sürdürmüştür. Aziz Nikolaos, MS 270 yılında Patara'da dünyaya gelir ve MS 343 yılında bölgenin eyalet başkenti statüsüne erişen Myra'da ölür. Myra'da bulunan kilisenin MS 529 depremi sonrasında azizin adına yapıldığı belirtilmekle birlikte kazı çalışmalarında elde edilen bulgularla en erken evrenin MS 4.-5. yüzyıla kadar indiği belgelenmiştir¹⁰⁷. MS 4. yüzyılda artan Hristiyan nüfusa karşı Arykanda kentinin yazdığı şikâyet mektubundan bölgedeki dinî dengenin pagan aleyhine değiştiği anlaşılır¹⁰⁸. Hatta Işlada'daki kilise, MS 6. yüzyıldan itibaren piskoposluk merkezleri dışında kırsal teritoryumda da bazilikal plan sergileyecek kadar dinî yapılaşmaya gidildiğinin altını çizer¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Olcay Uçkan-Kayapınar 2015, 535-544. Methodios'un MS 3. yüzyılın ikinci yarısı ile 4. yüzyılın birinci çeyreğinde yaşadığı kabul edilmektedir.

¹⁰⁵ Bayram 2022, 305-306. Tlos'da bir Yahudi aileye ait kaya mezarının varlığı Roma Dönemi'nde Yahudi ve Hristiyan nüfusun paganlarla kent nekropolünü ortak kullanabildiğini gösterir; bk. Ameling 2004, 477-480; Korkut 2020b, 19.

¹⁰⁶ Bayram 2022, 305-306. Myra (Themistokles, Kriskentos, Dioskoridos, Nikokles), Patara (Leontos ve Paregorios), Olympos (Methodios), ? (Apphianos ve Aidesios) MS. 2. yüzyıl sonrasında Lykia Bölgesi'nde şehit edilen azizler arasında yer alır.

¹⁰⁷ Ötüken 2003, 235.

¹⁰⁸ Bayram 2022, 302.

¹⁰⁹ Marksteiner-Niewöhner 2004, 21-51.

Tlos Kent Bazilikası'nın ilk inşa evresinin MS 4. yüzyılın ikinci yarısına kadar indiğinin belgelenmesi Likya Bölgesi'nin inanç dengesinin Hristiyan halkın lehine değiştiğini doğrular¹¹⁰. Yazılı kaynaklara göre MS 451'de düzenlenen Chalkedon konsil toplantısında Tlos Antik Kenti'ni piskopos Andreas temsil etmiş ve Myra Metropolitliği ile ortak hareket etmiştir¹¹¹. Diğer yandan kent merkezinde akropolün kuzey yamacında yayılım gösteren Bizans yerleşim alanına ek olarak dağlık Likya'yı sahil şeridinde bağlayan yol güzergahlarını içeren territoryumda belgelenen Bizans Dönemi'ne ait kültür kalıntıları mevcut rotanın ticarete ek olarak hac trafiğinde de aktif olduğunu düşündürür¹¹².

Tüm bu tarihi verilerin paralelliğinde, makale kapsamında incelenen gerek melek figürlü gerekse NK monogram mühürlü unguentariumlar ile ampulla kalıbından, Erken Bizans Dönemi'nde aziz/azizelerin sağaltıcı ve apotropeik güçlerini barındıran kutsal yağ/su vb. nesnelerin taşındığı bu kapların Tlos Antik Kenti'nin atölyelerinde üretildiği de belgelenmiştir.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%40) - Yazar/Author-2 (%40) Yazar/Author-3 (%10) - Yazar/Author-4 (%10)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%40) - Yazar/Author-2 (%40) Yazar/Author-3 (%10) - Yazar/Author-4 (%10)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%40) - Yazar/Author-2 (%40) Yazar/Author-3 (%10) - Yazar/Author-4 (%10)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%40) - Yazar/Author-2 (%40) Yazar/Author-3 (%10) - Yazar/Author-4 (%10)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%40) - Yazar/Author-2 (%40) Yazar/Author-3 (%10) - Yazar/Author-4 (%10)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

¹¹⁰ Korkut 2020b, 19.

¹¹¹ Korkut 2015, 27-28.

¹¹² Korkut 2015, 155.

KATALOG

Kat. No. 1: Unguentarium, Kronos Tapınağı; **K.Ç.:** 1,3 cm Yük.: 11,5 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 5/6 (Yellowish Red) **Astar Rengi:** 5 YR 5/4 (Reddish Brown).

Kat. No. 2: Unguentarium, Kronos Tapınağı; **K.Ç.:** 1,6 cm Yük.: 10,2 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 4/1 (Dark Gray) **Dış Astar Rengi:** 5 YR 6/4 (Light Reddish Brown) **İç Astar Rengi:** 10 R 6/8 (Light Red).

Kat. No. 3: Unguentarium, Kronos Tapınağı; **K.Ç.:** 1,2 cm Yük.: 6,5 cm; **Hamur Rengi:** Gley1 4/1 (Dark Gray) **Dış Astar Rengi:** Gley1 4/1 (Dark Gray) **İç Astar Rengi:** 2.5 YR 5/6 (Red).

Kat. No. 4: Unguentarium, Kronos Tapınağı; **K.Ç.:** 1,6 cm Yük.: 9,6 cm; **Hamur Rengi:** 2.5 YR 7/6 (Light Red).

Kat. No. 5: Unguentarium, Kronos Tapınağı; **K.Ç.:** 1,4 cm Yük.: 8,3 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 7/8 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 5 YR 7/6 (Reddish Yellow).

Kat. No. 6: Unguentarium, Kronos Tapınağı; **K.Ç.:** 1,4 cm Yük.: 10,9 cm; **Hamur Rengi:** 2.5 YR 7/8 (Light Red) **Astar Rengi:** 5 YR 2/1 (Black).

Kat. No. 7: Unguentarium, Kronos Tapınağı; **K.Ç.:** 1,1 cm Yük.: 11,7 cm; **Hamur Rengi:** 2.5 YR 6/8 (Light Red) **Astar Rengi:** 5 YR 6/4 (Light Reddish Brown).

Kat. No. 8: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1,2 cm Yük.: 6,4 cm; **Hamur Rengi:** 10 YR 6/4 (Light Yellowish Brown) **Astar Rengi:** 10 YR 2/1 (Black).

Kat. No. 9: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1,4 cm Yük.: 7,3 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 7/8 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 2 YR 4/2 (Weak Red).

Kat. No. 10: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1,5 cm Yük.: 9,6 cm; **Hamur Rengi:** 2.5 YR 6/4 (Light Yellowish Brown) **Astar Rengi:** 2.5 YR 3/2 (Dusky Red).

Kat. No. 11: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1,3 cm Yük.: 8 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 2.5 YR 3/3 (Dark Reddish Brown).

Kat. No. 12: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1,9 cm Yük.: 9,7 cm; **Hamur Rengi:** 2.5 YR 8/3 (Pale Yellow) **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/3 (Reddish Brown).

Kat. No. 13: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1,3 cm Yük.: 7,4 cm; **Hamur Rengi:** 10 YR 6/4 (Light Yellowish Brown) **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/4 (Reddish Brown).

Kat. No. 14: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1 cm Yük.: 10,4 cm; **Hamur Rengi:** 2.5 YR 5/6 (Red) **Astar Rengi:** 5 YR 2.5/1 (Black).

Kat. No. 15: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1 cm Yük.: 5,6 cm; **Hamur Rengi:** 2.5 YR 6/8 (Light Red) **Astar Rengi:** 10 R 5/8 (Red).

Kat. No. 16: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1,2 cm Yük.: 5,3 cm; **Hamur Rengi:** 2.5 YR 6/6 (Light Red) **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/6 (Red).

Kat. No. 17: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1,2 cm Yük.: 13,7 cm; **Hamur Rengi:** 2.5 YR 8/3 (Pale Yellow).

Kat. No. 18: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 12 cm Yük.: 34 cm; **Hamur Rengi:** 7.5 YR 7/2 (Pinkish Gray) **Astar Rengi:** 5 YR 4/3 (Reddish Brown).

Kat. No. 19: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 13 cm Yük.: 62 cm; **Hamur Rengi:** 10 YR 8/3 (Very Pale Brown) **Astar Rengi:** 5 YR 3/1 (Very Dark Gray).

Kat. No. 20: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 14 cm Yük.: 53 cm; **Hamur Rengi:** 10 YR 7/2 (Light Gray) **Astar Rengi:** 10 YR 5/1 (Gray).

Kat. No. 21: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 12 cm Yük.: 9 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 6/2 (Pinkish Gray) **Astar Rengi:** 5 YR 5/2 (Reddish Gray).

Kat. No. 22: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 13 cm Yük.: 11,2 cm; **Hamur Rengi:** 10 YR 7/2 (Light Gray) **Astar Rengi:** 5 YR 4/2 (Dark Reddish Gray).

Kat. No. 23: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 14 cm Yük.: 6,2 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 8/4 (Pink) **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/1 (Dark Reddish Gray).

Kat. No. 24: Unguentarium, Kronos Tapınağı; **K.Ç.:** 07 cm Yük.: 7,9 cm; **Hamur Rengi:** 2.5 Y 5/1 (Gray) **Astar Rengi:** 2.5 Y 6/4 (Light Yellowish Brown).

Kat. No. 25: Unguentarium, Kronos Tapınağı; **A.Ç.:** 2 cm Yük.: 6,9 cm; **Hamur Rengi:** 10 YR 4/1 (Dark Gray) **Astar Rengi:** 10 YR 5/1 (Gray).

Kat. No. 26: Unguentarium, Tiyatro; **A.Ç.:** 2,6 cm Yük.: 5,9 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/8 (Red).

Kat. No. 27: Unguentarium, Tiyatro; **A.Ç.:** 2,6 cm Yük.: 6,8 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/4 (Reddish Brown).

Kat. No. 28: Unguentarium, Tiyatro; **A.Ç.:** 2,3 cm Yük.: 7,3 cm; **Hamur Rengi:** 10 YR 8/2 (Very Pale Brown) **Astar Rengi:** 5 YR 4/1 (Dark Gray).

Kat. No. 29: Unguentarium, Tiyatro; **A.Ç.:** 3 cm Yük.: 6,6 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 7/6 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 2.5 YR 3/2 (Dusky Red).

Kat. No. 30: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 1,6 cm Yük.: 12 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 7/8 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 10 R 3/2 (Dusky Red).

Kat. No. 31: Unguentarium, Tiyatro; **K.Ç.:** 2 cm Yük.: 16 cm; **Hamur Rengi:** 5 YR 7/8 (Reddish Yellow) **Astar Rengi:** 10 R 3/2 (Dusky Red).

Kat. No. 32: Ampulla Kalıbı, Kronos Tapınağı; **Genişlik:** 9,7; **Hamur Rengi:** 2.5 YR 7.6 (Light Red).

KAYNAKLAR

Akgül–Özarslan 2015

Akgül Özarslan, S., “Kibyra’dan Bir Grup Mühürlü Pişmiş Toprak Unguentarium”, *8. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu*, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 187-212.

Akkurnaz 2016

Akkurnaz, F. B., *Eski Yunan ve Roma Kaplar- İşlevler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Akyürek 1998

Akyürek, E. “Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon’lu Azize Euphemia”, *Sanat Dünyamız* 69-70, İstanbul, 175-190.

Ameling 2004

Ameling, W., *Inscriptiones Judaicae Orientis II*, Mohr Siebeck, Tübingen.

Anderson 2004

Anderson, W., “An Archaeology of Late Antique Pilgrim Flasks”, *Anatolian Studies* 54, Cambridge, 79-93.

Anderson–Stojanovic 1987

Anderson Stojanovic, V. R., “The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria”, *American Journal of Archaeology* 91, No. 1, Chicago, 105-122.

Atik 1995

Atik, N., *Die Keramik aus den Südthermen von Perge*, Istanbuler Mitteilungen Beiheft 40, Ernest Wasmuth, Tübingen.

Aydın 2015

Aydın, A., “Aziz Konon Tasvirli Bir Menas Ampullası”, *ADALYA* VIII, İstanbul, 289-302.

Baldoni–Franco 1995

Baldoni, D.–Franco, C., “Unguentaria tardoantichi di Iasos”, *Rivista di Archeologia* XIX, Venezia, 121-128.

Bayram 2022

Bayram, B. “Lykia’da Hristiyanlığın Yükselişi”, *Cedrus* X, Antalya, 301-312.

Bellinger 1966

Bellinger, A. R., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Anastasius I to Maurice 491-602*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington.

Bilgin 2013

Bilgin, S., *Perge Kazılarında Bulunmuş Damgalı Unguentariumlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Bilir 2020

Bilir, G., “Anıtsal Yapılardaki Mezar Anlayışı: Heroondan Martyriumu”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (39), Bursa, 607-649.

Cottica 2000

Cottica, D., “Unguentari tardo antichi dal Martyrion di Hierapolis, Turchia”, *Mélanges de L'Ecole française de Rome, Antiquité* 112-2, Roma, 999-1021.

Crawford 1990

Crawford, J. S., *The Byzantine Shops at Sardis*, Harvard University Press, London.

Çömezoğlu 2008

Çömezoğlu, Ö., “Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi’nde Bulunan Cam Hacı Şişeleri”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı EUERGETES*, ed. İ. Delemen-S. Çokay Kepçe-A. Özdzibay-Ö. Turak, Suna-Inan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 351-358.

Dalton 1901

Dalton, O. M., *Catalogue of Early Christian Antiquities and Objects from the Christian East in the Department of British and Mediaeval Antiquities and Ethnography of the British Museum*, Printed by Order of the Trustees, London.

Degeest vd. 1999

Degeest, R.-Ottenburgs, R.-Kucha, H.-Viaene, W.-Degryse, P.-Waelkens, M., “The Late Roman Unguentaria of Sagalassos”, *Bulletin Antieke Beschaving* 74, Belgium, 247-262.

Des Courtils 2001

Des Courtils, J., “Xanthos, Rapport sur la campagne de 2000”, *Anatolia Antiqua*, IX, İstanbul, 227-241.

Diederichs 1980

Diederichs, C., *Céramiques Hellénistiques, Romaines et Byzantines, Salamine de Chypre* IX, Diffusion de Boccard, Paris.

Doksanaltı 2010

Doksanaltı, E., “The Coarse Ware from a Late Roman House in Knidos”, *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry. Comparison between Western and Eastern Mediterranean*, ed. S. Menchelli-S. Santoro-M. Pasquinucci-G. Guiducci, BAR International Series S2185, Oxford, 769-780.

Duyuran 1974

Duyuran, R., “Akhisar Tepe Mezarlığı Kazısı”, *Türk Arkeoloji Dergisi* XIX-II, Ankara, 17- 27.

Dündar-Akyol 2017

Dündar, E.-Akyol, A. A., “Unguentarium Production at Patara and a New Unguentarium Form: Archaeological and Archaeometric Interpretation”, *ADALYA* 20, İstanbul, 157-180.

Dündar 2008

Dündar, E., *Patara Unguentariumları*, Patara 4.1, Ege Yayınları, İstanbul.

Ekin Meriç 2018

Ekin Meriç, A., “Late Roman Pottery from the Theatre of Nicaea in Bithynia”, *Anatolia Antiqua* XXVI, İstanbul, 69-88.

Filipová 2014

Filipová, A., “The Memory of Monza’s Holy Land Ampullae; from Reliquary to Relic, or There and Back Again”, *Objects of Memory, Memory of Objects. The Artworks as a Vehicle of the Past in the Middle Ages*, ed. A. Filipová–Z. Frantová–F. Lovino, Masarykova univerzita, Brno, 10-25.

Feind 2010

Feind, R., *Byzantinische Monogramme und Eigennamen Alphabetisiertes Wörterbuch*, H. Gietl Verlag, Deutschland.

Grabar 1958

Grabar, A., *Les Ampoules De Terre Sainte (Monza - Bobbio)*, Librairie C. Klincksieck, Paris.

Griffing 1938

Griffing, R. P., “An Early Christian Ivory Plaque in Cyprus and Notes on the Asiatic Ampullae”, *The Art Bulletin*, 20 (3), New York, 266-279.

Hayes 1971

Hayes, J., “A New Type of Early Christian Ampulla”, *The Annual of the British School at Athens* 66, Cambridge, 243-248.

Hayes 1992

Hayes, J. W., *Excavations at Sarāḡhane in Istanbul. The Pottery*, Vol. 2, Princeton University Press, Washington, D.C.

Herrin 2020

Herrin, J., *Ravenna, Capital of Empire, Crucible of Europe*, Princeton University Press, Washington, D.C.

Hürmüzlü vd. 2021

Hürmüzlü, B.–Sönmez, B.–Mörel, A.–Kaşka, G. “Seleukeia Sidera’da Geç Antik Dönem Hakkında Ön Sonuçlar”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54, Isparta, 339-361.

İdil-Kadioğlu 2009

İdil, V.–Kadioğlu, M. “2007 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı* C 3, 499-520.

Imperiale 2016

Imperiale, M. L., “Sanctum oleum sume. Le ampolle a eulogia di tipo microasiatico da Hierapolis di Frigia”, *La Attività Delle Campagne Di Scavi E Restauro 2007-2011, Hierapolis Di Frigia VIII*, 2, ed. F. D’andria–M. P. Caggia–T. Ismaelli, İstanbul, 663-674.

Karakaya 2005

Karakaya, N., “The Burial Chamber Wall Paintings of Saint Nicholas Church at Demre (Myra) Following their Restoration”, *ADALTA VIII*, İstanbul, 287-309.

Katsioti–Mastrochristos 2018

Katsioti, A.-Mastrochristos, N., “Aspects of Pilgrimage in the Eastern Mediterranean During the Early Byzantine Period Archaeological Evidence from Rhodes”, *Für Seelenheil und Lebensglück: Das byzantinische Pilgerwesen und seine Wurzeln*, ed. D. Ariantzi–I. Eichner, 83-96, Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.

Kılınç vd. 2023

Kılınç, A.–Gülmez, B.–Ulusoy, D. Y., “Perge Stadium Kazılarında Bulunmuş Bir Grup Geç Roma Unguentariumu”, *Höyük*, S. 12, 135-156.

Koçyiğit vd. 2021

Koçyiğit, O.–Gölcük, R.–Çibuk, K., “Çanakkale Troya Müzesi’nden Aziz Menas Tasvirli İki Ampulla ve Bizansta Hac Yolculuğu”, *Toplumsal Tarih*, S. 330, İstanbul, 50-55.

Korkut 2015

Korkut, T., *Akdağların Yamacında Bir Likya Kenti Tlos*, Ankara: E Yayınları.

Korkut 2020a

Korkut, T., “The Frescoes of the Basilica”, *The City Basilica of Tlos*, ed. T. Korkut–S. Urano, Koç University Press, İstanbul, 127-134.

Korkut 2020b

Korkut, T., “Location of the Basilica in its Civic Context”, *The City Basilica of Tlos*, ed. T. Korkut–S. Urano, Koç University Press, İstanbul, 17-20.

Korkut–Işın 2015

Korkut, T.–Işın, G., “Fethiye Müzesi’nden Bir Grup Tlos Seramiği”, *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, ed. T. Korkut, T.C. Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları, S.1, Sarıyıldız Ofset, Ankara, 213-228.

Köroğlu 2010

Köroğlu, G., “Mersin, Yumuktepe Höyüğünde 2006-2007-2008 Yılları Orta Çağ Kazı Çalışmaları”, *XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, No: 98, İzmir, 400-412.

Köroğlu 2015

Köroğlu, G., “Anadolu’dan Erken Bizans Dönemi Hacı Ampullaları ve Smyrna Buluntuları”, *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri*, ed. A. Ersoy–G. Şakar, Antik Smyrna Kazısı Yayın Çalışmaları, 3, İzmir, 151-165.

Ladstätter 2011

Ladstätter, S., “Ephesos in byzantinischer Zeit, Das letzte Kapitel der Geschichte einer antiken Großstadt”, *Ephesos in byzantinischer Zeit*, ed. F. Daim-S. Ladstätter, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, İstanbul, 3-30.

Lafli 2005

Lafli, E., “Spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien aus Seleukeia Sidera in Pisidien (Südwesttürkei)”, *Proceedings of the First International Conference on Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry*, ed. J. M. Gurt i Esparraguera–J. Buxeda i Garrigós–M. A. Cau Ontiveros, BAR International Series 1340, Oxford, 667-679.

Lochner vd. 2005

Lochner, S.–Sauer, R.–Linke, R., “Late Unguentaria? A Contribution to Early Byzantine Wares from the View of Ephesus”, *Proceedings of the First International Conference on Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry*, ed. J. M. Gurt i Esparraguera–J. Buxeda i Garrigós–M. A. Cau Ontiveros, BARIntSer 1340, Oxford 2005, 647-654.

Love 1972

Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1970”, *American Journal of Archaeology* 76.1, New York, 61-76.

Marksteiner–Yener–Marksteiner 2009

Marksteiner, T.–Yener Marksteiner, B., “Die Grabungen in Sondage 30/36/37 in der Weststadt von Limyra: Der archäologische Befund und die Keramik”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, Band 78, Wien, 221-252.

Marksteiner–Niewöhner 2004

Marksteiner, T.–Niewöhner, P. “Die Kirche von Istlada in Lykien”, *Mitteilungen zur Christlichen Archäologie* 10, Wien, 21-51.

McGeer vd. 2001

McGeer, E.–Nesbitt, J.–Oikonomides, N. (eds.), *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, The East*, Vol. 4, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington.

Metaxas 2005

Metaxas, S., “Frühbyzantinische Ampullen und Amphoriskoi aus Ephesos”, *Spätantike und mittelalterliche Keramik aus Ephesos*, ed. F. Krinzinger, *Archaeologische Forschungen* 13, Wien, 67-123.

Niewöhner 2018

Niewöhner, P., “Healing Springs of Anatolia: St. Michael an the Problem of the Pagan Legacy”, *Life is Short, Art Long The Art of Healing in Byzantium. New Perspectives*, ed. B. Pitarakis–G. Tanman, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 97-124.

Olçay Uçkan-Kayapınar 2015

Olçay Uçkan, B. Y.–Kayapınar, L., “Olympos Piskoposu Methodios ve Olmypos Kenti”, *Kum’dan Kent’e Patara Kazılarının 25. Yılı: Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed. H. İşkan–F. Işık, Ege Yayınları, İstanbul, 535-544.

Ötüken 2003

Ötüken, S. Y., “Likya Bölgesi’ndeki Kazı ve Yüzey Araştırmaları Çerçevesinde Ortaçağ Seramikleri”, *ADALYA VI*, İstanbul, 233-250.

Ötüken 2005

Ötüken, S. Y., “2002 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Koruma-Onarım ve Belgeleme Çalışmaları”, *ADALYA VIII*, İstanbul, 263-286.

Öz 2022

Öz, C., “Myra’nın Liman Yerleşimi Andriake’de Ele Geçen Geç Roma Dönemi Unguentariumları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 41, S. 71, Ankara, 59-89.

Öz 2023

Öz, C. “A Late Roman Ampulla with the Depiction of Saint Menas from Andriake Church B”, *Cercetări Arheologice* 30.1, Bucharest, 237-246.

Özhanlı–Fırat 2011

Özhanlı, M.–Fırat, M., “Side Unguentariumları Işığında Dinin Kapların Kullanım Alanları Üzerindeki Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23, Isparta, 7-30.

Öztaşkın 2020

Öztaşkın, M., “Olympos’ta Bulunmuş Figürlü Bir Ampullanın İkonografik Değerlendirmesi”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9, S. 1, İstanbul, 181-188.

Özüdoğru–Dündar 2007

Özüdoğru, Ş.–Dündar, E., “Kibyra Geç Roma-Erken Doğu Roma Dönemi Mühürlü Unguentariumları”, *OLBA XV*, İstanbul, 145-178.

Özüdoğru 2018

Özüdoğru, Ş., “Geç Antikçağ’da Kibyra”, *Cedrus VI*, Antalya, 13-64.

Ross 1965

Ross, M. C., *Jewelry, Enamels, and Art of the Migration Period*, Volume II, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington.

Seibt 2016

Seibt, W., “The Use of Monograms on Byzantine Seals in the Early Middle-Ages (6th to 9th centuries)”, *Parekbolai* 6, Thessaloniki, 1-14.

Semeraro 2021

Semeraro, G., “Notes on Late Roman Unguentaria from Hierapolis in Phrygia (Turkey): A Contribution to the Study of the Contents”, *Lycus* 4, Denizli, 57-73.

Semiz 2021

Semiz, B., “Petrographic and geochemical investigations of the late antiquity unguentaria from the archaeological site of Tripolis, Denizli (southwestern Turkey)”, *Journal of Archaeological Science: Reports* 35, (102714), New York, 1-11.

Sezgin 2017

Sezgin, K., *Tlos Antik Kenti Stadyum Alanı Seramikleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Soslu 2019

Soslu, A., “Alabanda Payandalı Sarnıç’ta Bulunan Geç Antik Dönem Seramikleri”, *Arkhaia Anatolika*, Vol. 2, Konya, 166-194.

Şimşek–Duman 2007a

Şimşek, C.–Duman, B., “Laodikeia’da Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları”, *ADALYA* X, İstanbul, 285-308.

Şimşek–Duman 2007b

Şimşek, C.–Duman, B., “Laodikeia’da Bulunan Ampullalar”, *OLBA* XV, İstanbul, 73-101.

Talbot 2002

Talbot, A. M., “Pilgrimage to Healing Shrines: The Evidence of Miracle Accounts”, *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 56, Washington, 153-173.

Türker 2005

Türker, A. Ç., “Myra’da Aziz Nikolaos’un Yağ Kültüyle İlişkili Seramik Kaplar”, *ADALYA* VIII, İstanbul, 311-328.

Türker 2006

Türker, A. Ç., “Myra Seramik Gruplarının Kap Tipleri ile Değerlendirilmesi”, *ADALYA* IX, İstanbul, 117-148.

Uğuz–Özhanlı 2023

Uğuz, H.–Özhanlı, M., “Pisidia Antiokheia’sında Bulunan Unguentarium ve Kandiller”, *Höyük* 11, Ankara, 141-175.

Uygun 2018

Uygun, Ç. “The Temple of Kronos at Tlos”, *Festschrift für Heide Froning*, ed. T. Korkut-B. Özen Kleine, E Yayınları, Ankara, 511-529.

Uysal 2000

Uysal, E., *Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarında Ele Geçen Geç Roma-Erken Bizans Dönemine Ait Sırsız Seramikler (Kırmızı Astarlı ve Terra Sigillata Seramikleri, 1989-1997)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Ünal-Çakmakçı 2020

Ünal, S.-Çakmakçı, Z. “Haluk Perk Müzesi’nden Örnekler Eşliğinde Bizans İmparatorluğu Döneminde İnanç, Münzevi Yaşam, Hac ve Hacılık Kavramları”, *Art-Sanat* 14, İstanbul, 495-531.

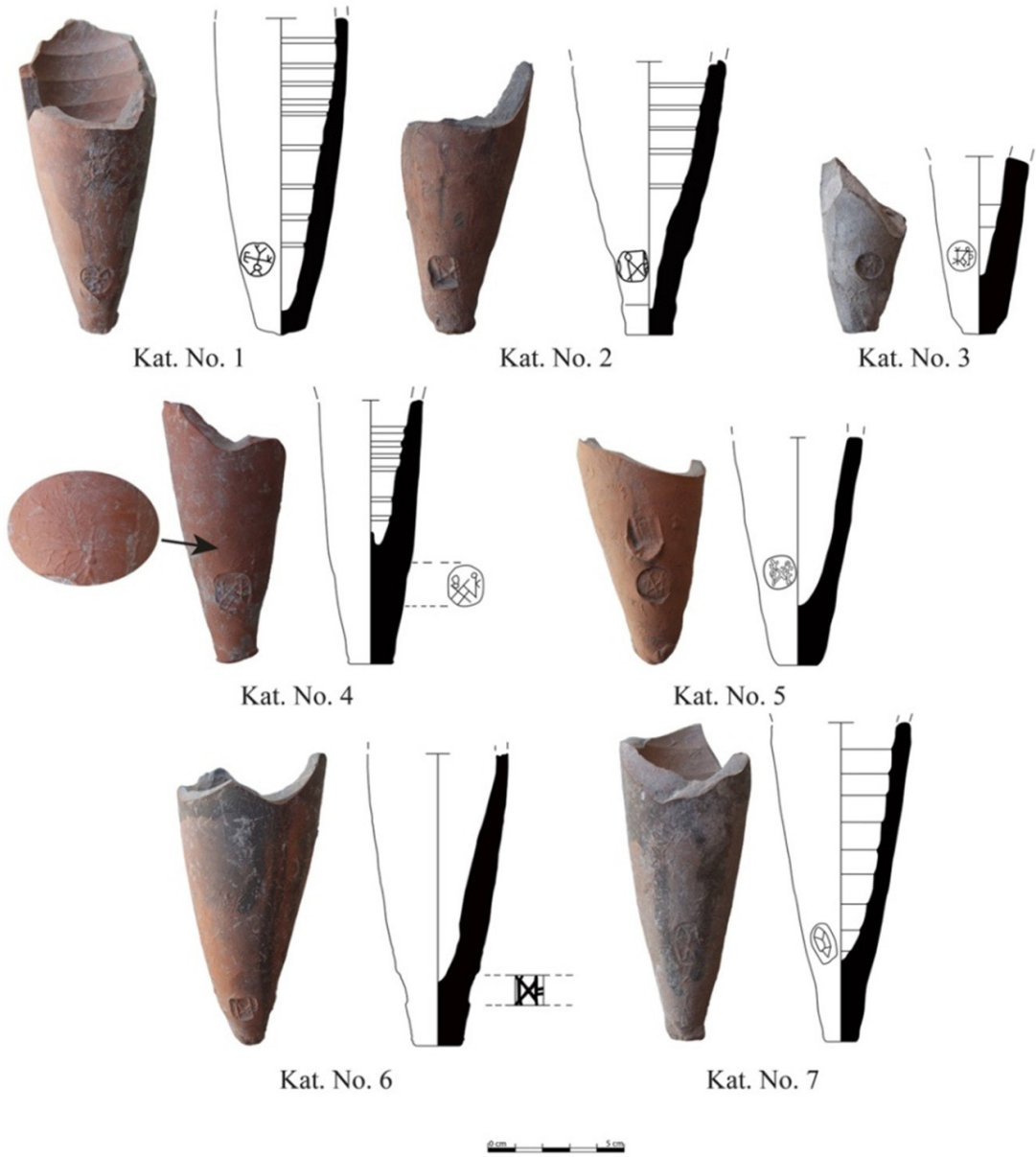
Vikan 1982

Vikan, G., *Byzantine Pilgrimage Art*, Dumbarton Oaks Byzantine Collection, Washington.

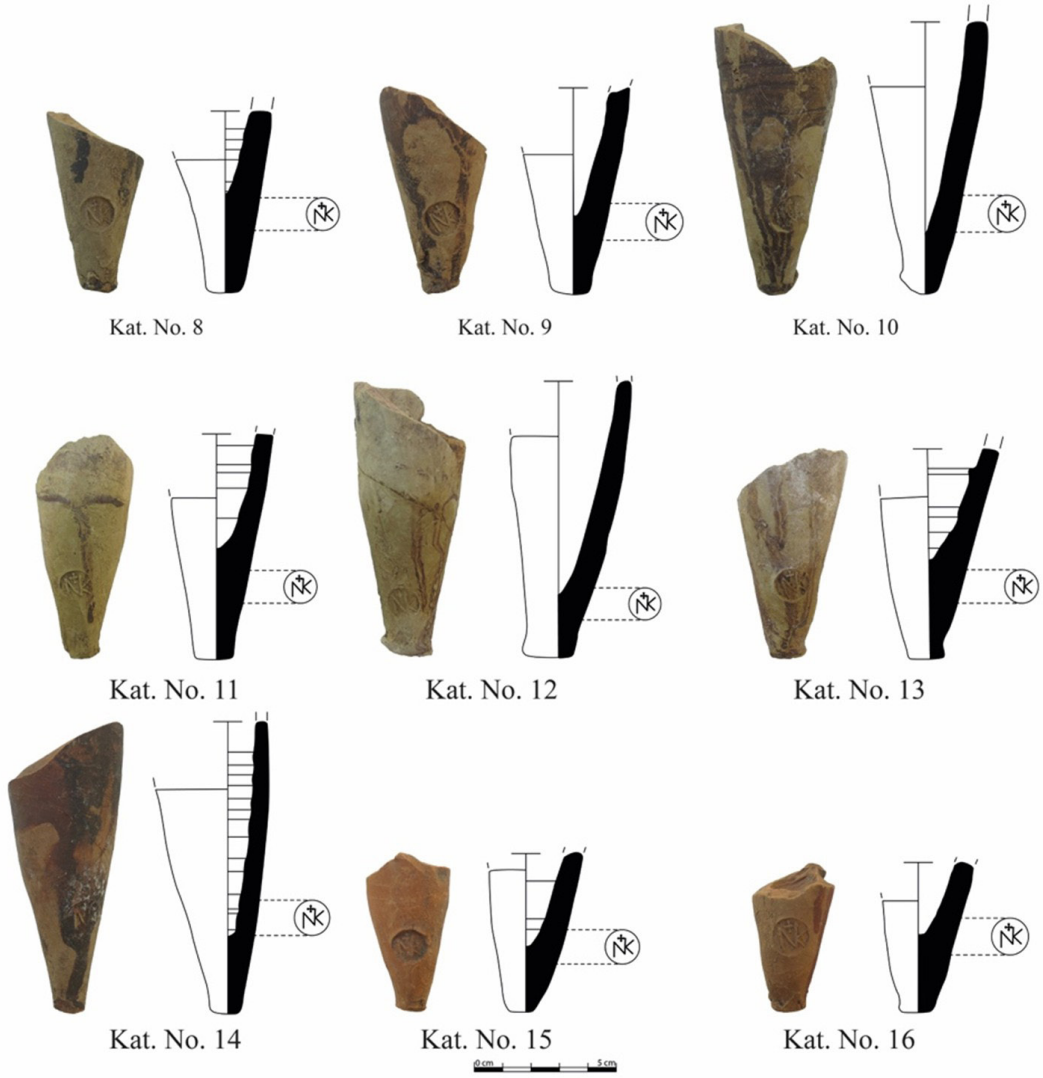
Yaman 2018

Yaman, A., *Arykanda Geç Antik Dönem Mahallesi Seramikleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.

EKLER**Resim 1.** Tiyatro sahne binası batı açması**Resim 2.** Kronos Tapınağı

Resim 3. Mühürlü unguentariumlar, Kronos Tapınağı

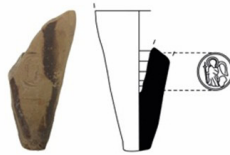
Resim 4. “NK” Mühürlü unguentariumlar, Tiyyatro

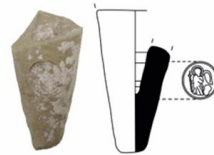
Kat. No. 17

Resim 5. “NK” Mühürlü amorf unguentarium, Tiyatro

Kat. No. 18

Kat. No. 19

Kat. No. 20

Kat. No. 21

Kat. No. 22

Kat. No. 23

Resim 6. Melek Mühürlü unguentariumlar, Tiyatro

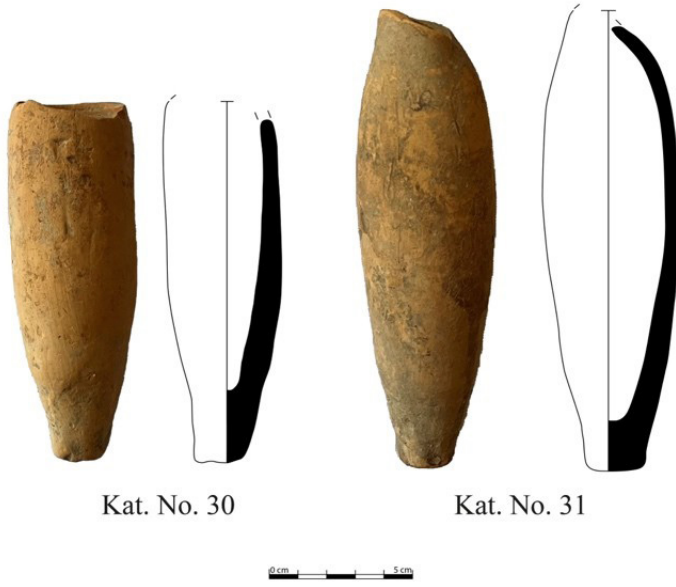
Resim 7. Melek Mühürlü Unguentarium, Kronos Tapınağı

Resim 8. Unguentarium, Kronos Tapınağı

Resim 9. Unguentariumlar, Tiyyatro

Resim 10. Mühürsüz unguentarium örnekleri, Tiyatro

Resim 11. “NK” Mühürlü unguentariumlar, Tiyatro

Resim 12. Kırmızı Astarlı Unguentariumlar, Tiyatro

Resim 13. Üretim hatalı Unguentarium örnekleri, Tiyatro

